

Терлак З.

ПУНКТУАЦІЙНИЙ СЛОВНИК-ДОВІДНИК

Львів : Апріорі, 2019. 396 с.

Рецензований словник присвячений систематизованому викладу основних правил уживання розділових знаків у сучасній українській літературній практиці. Об'єктом розгляду постають елементи множини розділових знаків (кома, тире, крапка з комою і т. ін.), а предметом — особливості їх використання у відповідній позиції формально-граматичної (с. 3) та семантико-синтаксичної (с. 3–4) організації речення. Водночас З. Терлак приділяє увагу інтонаційним закономірностям навантаження розділових знаків, які «виступають своєрідними “нотами” при читанні тексту» (с. 4).

Свого часу В. Сімович описово схарактеризував значущість розділових знаків: «Коли ми хочемо, щоб нас добре розуміли, то в живій мові добираємо все відповідного голосу: то підносимо його (наприклад, викликаючи або питаючись), то понижуємо, то вриваємо на якомусь слові, то спиняємося на довший час, то знов балакаємо, зовсім не спиняючись і т. д.

Таку саму службу сповнюють на письмі, які так і зветься розділовими знаками, що нібито вони вказують, що треба від чого розділити, що вони розділяють слова чи цілу громаду слів»¹. Словник-довідник З. Терлака актуальний і поставленням проблеми — узагальнення особливостей уживання розділових знаків, і опертям коментування їхнього використання на усталені правописні норми, і прикладним аспектом — орієнтуванням на різні практики використання в українській мові. Рецензоване видання цілком виправдано кваліфіковане як словник, оскільки побудоване за лексикографічно-гніздовим способом, подає тлумачення й за типом розділових знаків, і за характером синтаксичних зв'язків і т. ін. Прикладка довідник у назві відбиває технологію мотивації відокремлення поданих за абеткою реєстру відповідних слів і словосполучень, використання розділових знаків у різних реченнях і под.

Структурно словник-довідник охоплює невелику передмову (с. 3–8), реєстр слів і сполук слів, що вимагають відокремлення з огляду на їхню обтяженість різними смисловими відтінками (с. 9–394), а також список літератури з десяти позицій (с. 395), яка, на погляд укладача, важлива для розуміння визначальних засад побудови словника.

У загальному реєстрі видання охоплені: 1) сурядні сполучники у функції сполучних засобів зв'язку сурядних предикативних частин складносурядного речення (*і, але, зате, проте*); 2) підрядні сполучники у функції сполучних засобів поєднання підрядних частин у складнопідрядному реченні (*бо, хоч, що, щоб*); 3) сполучні слова (відносні займенники) в різних власне відмінкових та прийменниково-відмінкових формах, що поєднують підрядні частини з головною частиною в складнопідрядному реченні (*хто* (→ *до кого, з кого, від кого*), *який* (→ *до якого, з якого, від якого*) та ін.; 4) складені сполучні засоби, що по-

¹ Сімович В. Граматика української мови. 2-е доп. вид. Ляйпціг, 1921 / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. Мюнхен, 1986. С. 447–448; пор. також: Загнітко А. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ “БАО”», 2011. С. 833–844; Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. X, 911 с.

еднують підрядні частини з головною в складнопідрядному реченні: *у той час коли, незважаючи на те що, у той час як*; 5) парні, а також повторювані засоби поєднання предикативних частин у межах складного речення: *не лише ... а й, не лише ... але й, не тільки ... а й, не тільки ... але й, коли ... то, не то ... не то*; 6) особливі слова, що виражають почуття, емоції, волевиявлення і яким властивий статус самостійності: *о, ой, ох, ех*, перелік яких, очевидно, можна розширити словами на зразок *авжеж, не, ні, так*, що виражають ствердження, заперечення і под. (автор об'єднує їх в одну групу з кваліфікацією як службових частин мови (с. 5), хоча функційно слова на кшталт *о, ой, ох, ех* до службових не належать), пор.: «— Ми любимо купатись, ой, як ми любимо купатись, тримай нам, татку, голівку, — промовляла Марта і плескала водою на дитячий животик» (В. Дрозд), «Летіть голос-струмок баби Килини, і в його жевонінні віддзеркалюється Княжа гора, *авжеж*, Княжа гора, якій баба Килина дякує» (Є. Гуцало); 7) слова та словосполучення у функції вставних і/чи вставлених: *мабуть, напевне, на мій погляд, по-перше*; 8) слова й сполуки, які «помилково відокремлюють у структурі речення» (с. 6): *буквально, все-таки, насправді, навіть, ніби* та ін., наголошуючи у відповідних статтях на зразок «**БУКВАЛЬНО**. Уживається у значенні “дослівно; прямо; прямо-таки”. Не буває вставним словом і комами не відокремлюється» (с. 35), пор.: «У кінці Артемового саду стояло дерево, здається, бересклет, яке шовесни *буквально* обсіпали яскраво зелені майські жуки» (В. Дрозд).

Загальний реєстр містить і 9) назви окремих розділових знаків: *двокрапка* (с. 85–88), *крапка* (с. 168–169), *тире* (с. 309–318) та ін., а також поєднання розділових знаків на кшталт *кома і тире*, що можуть поставати або як єдиний знак, або ж — як збіг двох розділових знаків (с. 165–167), *крапка з комою* (с. 169–172) і под. Щоправда, чомусь у загальному списку відсутні *кома*, що, ймовірно, можна пояснити її численними функціями (с. 165), *крапки* (с. 172) як варіантне позначення *три крапки* (с. 328–331). Охоплює реєстр також 10) основний перелік синтаксичних конструкцій: *відокремлені додатки* (с. 47–48), *відокремлені обставини* (с. 48–50), *відокремлені означення* (с. 50–55), *відокремлені прикладки* (с. 55–60), *дісприкетниковий (прикетниковий) зворот* (с. 89–91), *діспривісниковий зворот* (с. 91–94), *уточнення* (с. 339–341) та ін., що передбачають використання відповідних розділових знаків. Сюди ж можна віднести й основні синтаксичні одиниці на зразок *безсполучникове речення* (с. 22–31), *складнопідрядне речення* (с. 288–294), *складносурядне речення* (с. 294–299) і т. ін.

У словнику-довіднику з'ясовані особливості пунктуаційного оформлення окличного речення (с. 244–245; див. також статтю «Знак оклику» — с. 145–146), але чомусь не схарактеризоване питальне речення (с. 252), що певною мірою компенсовано в статті «Знак питання» (с. 146–149).

Істотним є те, що структура статті містить заголовне слово, визначення його частиномовної належності (*позаяк, сполучник* (с. 262–263); *покіль, сполучник* (с. 264) і под.), з'ясування його відмінкового (прямий чи непрямий відмінок) статусу (якщо сполучний засіб складається не з одного слова), функційного навантаження в реченні, використання відповідного розділового знака з визначенням останнього в лінійній структурі синтаксичної одиниці: «**ПО ЩО**. Форма непрямого відмінка відносного займенника *що*, який у ролі сполучного слова разом із прийменником приєднує до головної частини складного речення підрядну частину. Кома ставиться перед сполучним словом, якщо підрядна частина стоїть після чи всередині головної, або після підрядної частини, коли вона розташована перед головною. Наприклад: *Остан зараз-таки розказав йому, **по що** прийшов* (М. Коцюбинський); *Прися не знала, **по що** пішов Микита у ворожий стан, у саму пащу звіра. — й мучилася догадками, являючи собі чоловіка на катуванні* (А. Кашченко), ***По що** прийшов, то і знайшов*» (с. 257), див. також: *над чим* (с. 206), *навпроти якого (якої, яких)* (с. 206), *об який (яку, яке, які)*

(с. 231–232), *перед ким* (с. 251), *перед чим* (с. 252), *перед яким* (якою, якими) (с. 252–253), *під чим* (с. 253), *під який* (яку, яке, які) (с. 253–254), *під яким* (якою, якими) (с. 254), *поблизу якого* (якої, яких) (с. 257), *повз кого* (с. 257–258), *повз що* (с. 258), *повз який* (яку, яке, які) (с. 258), *поза яким* (якою, якими) (с. 262), *поміж яким* (якою, якими) (с. 264), *понад яким* (якою, якими) (с. 264–265), *попри кого* (с. 266), *попри що* (с. 266), *поряд з ким* (с. 269), *поряд з яким* (з якою, з якими) (с. 269), *про якого* (яку, які) (с. 273–274), *проти кого* (с. 275), *проти якого* (якої, яких) (с. 275–276) та ін. У загальному реєстрі словника-довідника не враховані відмінкові форми *поряд з чим* (с. 269), *проти чого* (с. 275).

Якщо використання того чи того слова і/чи сполуки слів пов'язані з варіативністю відокремлення розділовим знаком, то автор у структурі словникової статті застосовує прийом примітки, пор., наприклад: «**Примітка.** Якщо перед словами *повірте* (*повір*) вживаються залежні від них компоненти, то комами відокремлюється вся сполука. Наприклад: *Я навіть переконаний, що Зірка несла його рівно і легко, бо добрий кінь завжди відчуває свого вершника, добрий кінь, **повірте мені**, уміє відчутти запал і радість боротьби* (В. Шкляр)» (с. 259), див. також: *особливо* (с. 245–246), пор. також *звертання* (с. 138–141), *навіпаки* (с. 204–206), *наприклад* (с. 210), *наче* (*неначе*) (с. 211–214), *немов* (с. 221–222), *немовби* (с. 222–223), *ні ... ні* (*не ... ані*) (с. 225), *ну* (с. 228–229), *однорідні означення* (с. 234–235), *однорідні члени* (с. 236–244), *поки* (с. 263), *пряма мова* (с. 276–280), *складнопідрядне речення* (с. 288–294), *складносурядне речення* (с. 294–299), *та* (с. 302–304) і под.

Досить складним для словникового розгляду постають слова на зразок *наче* (*неначе*) (с. 211–214), *однак* (с. 232), *одначе* (с. 233), *проте* (с. 274–275), що мають визначення і як сполучник, і як прислівник; *наче* (*неначе*) (с. 211–214), *начебто* (*начєб*) (с. 214), *немов* (с. 221–222), *немовби* (с. 222–223), *ніби* (с. 225–226), *нібито* (с. 226), *отож* (с. 248–249), *так* (с. 304–306) → сполучник і частка; *ну* (с. 228–229), *о* (с. 230–231) → вигук і частка та ін., оскільки функційний статус у межах речення таких слів залежить від частиномовної належності та й остання корелює з конкретною внутрішньореченнєвою функцією. У розгляді слова *так* у відповідній словниковій статті констатовано: «**ТАК.** Частка, сполучник. 1. Після стверджувальної частки ставиться кома або крапка <...>. Після питальної частки ставиться знак питання <...>. Якщо перед часткою стоїть вигук, то після нього ставиться кома. Наприклад: *А, так? То ти мені ще й очі вибиваси своїм багатством?* (Леся Українка). 2. У ролі сполучника слово *так* уживається: а) у протиставному значенні — для зв'язку частин складносурядного речення або однорідних членів (синонімічний із *але*, *проте*, *зате*, *та*). Перед сполучником *так* ставиться кома. Наприклад: *Пішла б в садок погуляти. Так дивляться люди* (Т. Шевченко) <...>; б) як компонент парного сполучного засобу *хоч* — *так*, що поєднує частини складносурядного речення і виражає допустові відношення. Кома ставиться перед другою частиною сполучного засобу. Наприклад: *Пішла на ярмарок у самий-самісінкий Єрусалим, хоч і далеко, так спродати дорожче можна* (Т. Шевченко); в) як компонент парного сполучного засобу *як* — *так* (*і*), що поєднує однорідні члени або частини складного речення. Кома ставиться перед другою частиною сполучного засобу. Наприклад: *Господь не схотів показати свою правду, як була панська земля, так і лишилась панська* (М. Коцюбинський) <...>; г) як компонент парного сполучного засобу *як* — *так*, що поєднує однакові слова в реченнях фразеологізованої структури, які передають значення підсумку, висновку, констатації факту, прийняття остаточного рішення. Кома ставиться перед другою частиною сполучного засобу. Наприклад: *О. Василь не допускав жодної критики. Як написав, так написав. — Ні слова зміни, — розпалювавсь він* (М. Коцюбинський) <...>; г) між двома однаковими словами в реченнях, які мають фразеологізовану структуру і виражають значення згоди. Якщо між повторюваними словами немає інтонаційної паузи, то між ними не

ставлять жодного розділового знака. Наприклад: — *Ну що ж, чепуритись так чепуритись!* — широко розсунувши двері вагона, звернувся до своїх взводний Старков (О. Гончар). <...>. Якщо ж автор робить інтонаційну паузу між повторюваними словами, то для більшого їх логічного увиразнення між ними ставлять тире. Наприклад: — *Ех! Пропадать так пропадать!* (В. Винниченко)» (с. 304–306). Оскільки словникові статті такого зразка внутрішньо містять окремі структурні компоненти, зумовлені їхньою частиномовною належністю (*так* → частка і *так* → сполучник), доцільно було б їх розглядати за відповідним категорійним значенням: «*Так. Частка*» і «*Так. Сполучник*», адже в окремих випадках із зазначених двох категорійних форм (міжчастиномовна омонімія) слова одна з них постає неповноцінно висвітленою, пор., наприклад, розгляд *чи* (с. 356–358), де концентровано простежено функційний статус сполучника *чи* (у I–IV значеннях), а ремарка *чи* як частки наявна лише в одному: «IV. Якщо *чи* виступає як частка, то перед нею коми не ставлять. Наприклад: *То ж чи міг Ягнич знехтувати честю, яку йому виявлено* (О. Гончар)» (с. 358). Звичайно, такий підхід має опертям функційне спрямування словника-довідника, але подібний розгляд дещо звужує функційний вияв частки *чи* як 1) питальної²: «Галю, — промовив парубок, трохи не падаючи коло неї, — Галю, сестрице! *Чи* ти пізнала свого брата меншого?» (Марко Вовчок), «— *Чи* ти вже не годен переставляти ноги?» (Є. Гуцало) — знак питання; 2) підсилювальної: «— Так такий ти мені вірний! *Чи* ти ба! — крикнув Чолак» (І. Нечуй-Левицький)³ — знак оклику, пор. у чомусь подібний розгляд слова *поки* (с. 263) з висвітленням його сполучникової належності — без урахування його статусу як прислівника.

Розгляд особливостей використання розділових знаків у будові словникової статті постає ієрархічно упорядкованим — від найпоширенішого вживання до менш репрезентативного, від нормативного, кодифікованого — до функційно авторського. Так, в аналізі сполучника *чи*, у статті якого здиференційовані сурядний («I. Як розділовий сполучник поєднує частини складносурядного речення або однорідні члени» — с. 356) і підрядний («II. Як підрядний сполучник приєднує до головної частини складного речення підрядну частину» — с. 357) його статуси, у межах розгляду функційного навантаження статусу підрядного як варіативного вияву використання розділового знака наголошено: «У художніх текстах для більшого логічного виділення підрядних частин замість коми іноді ставлять тире. Наприклад: *А тоді визирнув із сіней, глянув на всі боки і вперед — чи нема ніде нікого?* (І. Багряний)» (с. 358). До варіативного належить також відсутність коми перед сурядним розділовим сполучником *чи*: «Якщо дві частини складносурядного речення поєднуються неповторюваним розділовим сполучником, то кома перед ним не ставиться. Наприклад: *Гонористий виявився цей пришелець з морів чи просто ціну собі набиває?* (О. Гончар)» (с. 356) або «Аналогічно не ставиться кома перед неповторюваним розділовим сполучником *чи*, коли сурядно поєднані частини складного речення мають спільну головну чи підрядну частину. Наприклад: *Коли відрада піде до дому чи людська задрість обмине, не плач і не жалійсь нікому, згадай мене, згадай мене* (В. Бровченко)» (с. 357).

Завдяки своєму прикладному значенню рецензована праця має щонайширші кола читачів, тому її перевидання з орієнтуванням на нову редакцію «Українського правопису»⁴ вкрай необхідне. У цьому разі бажано доповнити його термінологічним індексом, реєстром слів і сполук, а також індексом цитованих авторів.

Рецензований словник-довідник, що адресований широкому загалу всіх тих, хто бажає поглибити свої вміння й навички писемного мовлення з належним

² Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1980. Т. 11. С. 321.

³ Приклад див: там само.

⁴ Український правопис. Київ : Наук. думка, 2019. С. 197–256).

використанням розділових знаків, чітко структурований з виразним відбиттям особливостей побудови словникової статті, закономірностей упорядкування цілісного реєстру з охопленням у ньому й синтаксичних одиниць, і системи розділових знаків, і переліку слів та сполук слів, що мають регулярне виділення в сучасному українському реченні. Пунктуаційний словник-довідник доповнює низку лексикографічних праць З. Терлака з проблем авторських словників (Терлак З. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя». Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 394 с.), культури української мови (Словник-довідник з культури української мови / Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. 3-тє вид. К.: Знання, 2006. 367 с.), труднощів слововжитку (Словник труднощів української мови / Гринчишин Д., Капелюшний А., Пазяк О., Сербенська О., Терлак З. К. : Рад. шк., 1989. 334, 2 с.), а також навчальних посібників з питань українського синтаксису (Українська мова у вправах і завданнях / Терлак З.М., Кочан І.М., Пілецький В.І., Смолякова О.В. К. : Навч.-метод. каб., 1990. 211 с.; Терлак З. Українська мова : зб. вправ із синтаксису і пунктуації. Львів : Світ, 1999. 224 с.). Використання рецензованого словника-довідника З. Терлака є актуальним, оскільки дасть змогу вирішити низку складних і суперечливих питань використання розділових знаків у писемному мовленні.

A. Zagnitko

Український мовно-інформаційний фонд НАН України
м. Київ, Україна
Донецький національний університет імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна
Електронна пошта: a.zagnitko@donnu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0001-7398-6091>

A. Zahnitko

Ukrainian Language and Information Fund of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
VasyI' Stus Donetsk National University
Vinnytsia, Ukraine
E-mail: a.zagnitko@donnu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0001-7398-6091>

Terlak Z.

PUNCTUATION REFERENCE DICTIONARY

Lviv: Apriori, 2019. 396 p.

Дата надходження до редакції — 08.01.2021

Дата затвердження редакцією — 12.01.2021